

Žaža, Stanislav

[Kačala, Ján. Syntagmatický slovosled v slovenčine]

Opera Slavica. 2014, vol. 24, iss. 2, pp. 65-67

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130180>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Celkově jsou však obě knihy I. Kality bohatým zdrojem informací o slangu a jemu blízkých substandardních jazykových útvech. Obě publikace svědčí o autorčině znalosti problematiky včetně literatury tématu, jak ji prezentuje naše i světová lingvistika, i o její velké osobní zainteresovanosti.

Zdeňka Trösterová

Kačala, J.: Syntagmatický slovosled v slovenčine. Vydavateľstvo Matice slovenskej, s. r. o., Martin 2013. 220 s. ISBN 978-80-8115-130-9.

Recenzovaná publikace je dalším pozoruhodným příspěvkem předního slovenského badatele, navazujícím na řadu jeho dosavadních knižních i časopiseckých pojednání k otázkám syntaxe. V předmluvě a v úvodních kapitolách (6–121) se dostává čtenářům všestranného poučení o problematice slovosledu, která již v minulých letech zaujala významné domácí odborníky. Z nich jmenuje autor především Jozefa Ružičku, Eugena Paulínyho, Jozefa Mistríka, Jána Oravce i další, a cituje důležité pasáže z jejich prací. V souvislosti s uvedenou tematikou se zmiňuje i o českých lingvistech Vilému Mathesiovi, Petru Sgallovi, Janu Firbasovi a Evě Golkové. Z velmi podrobně probíraných přístupů různých autorů k otázkám slovosledu jsou patrné i rozdíly v jejich pojetí hlavního činitele slovosledu. Podle Kačalova mínění lze konstatovat celkem tři základní stanoviska: první z nich, nejrozšířenější, počítá s více činiteli, ale přeceňuje obsahovou stránku – aktuální členění větné. Druhé naopak zveličuje gramatického či syntaktického činitele a staví jej do protikladu k aktuálnímu členění. Třetí stanovisko, nejbližší autorovi (a podle něho vlastní i Mathesiovi), vidí rozložení činitelů v jejich vzájemném propojeném fungování, v němž může platit hierarchický princip (51).

V předkládané koncepci pracuje Kačala se čtyřmi typy slovosledu (56):

– Formálně gramatický typ se uplatňuje na úrovni věty a týká se jednak umístování spojek a částic na začátku věty a předložek na začátku připojovaného výrazu, jednak způsobu řazení gramatických morfémů v analytickém slovesném tvaru (*budem čítat*, *čítal by som*, *bol by som čítal*).

– Za syntagmatický slovosled považuje autor pořadí členů syntagmatu jako zpravidla dvojčlenné výstavbové jednotky věty, pořadí vyskytující se už v předvětné, mimovětné realizaci. Jde o slovosled závažný nebo základní (obvyklý). Ten je nejtypičtější pro syntagmata se substantivem jako nadřazeným, dominujícím členem. Podřazené shodné členy zaujímají pozici před dominujícím substantivem, např. *táto naša nepodlomná stará mama*, neshodné členy za ním, např. *útok parašutistov na postavenie vzbúrencov v blízkosti hlavného mesta*.

– Sémantický slovosled se týká umístování sémanticky relevantních částí věty ve shodě s potřebou zdůraznit jejich závažnost v porovnání s ostatními částmi. Zásahem sémantického principu do slovosledu syntagmatického tak může docházet k inverzi základního postavení součástí syntagmatu.

– Aktuální členění větné se jako slovosledný činitel týká výhradně věty jako celostní komunikativní jednotky. Od Mathesiových dob se při tom relativně známá část věty označuje jako východisko výpovědi, relativně neznámá, nová část jako jádro výpovědi. Pořadí těchto částí závisí na druhu věty; ve větě oznamovací pak se pořadí *východisko* – *jádro*

v klidné výpovědi označuje jako objektivní; pořadí *jádro – východisko*, příznačné pro vzrušenou výpověď, pak jako subjektivní.

V dalších kapitolách publikace autor cyklickým způsobem rozpracovává slovosled v jednotlivých druzích syntagmat a vyčerpávajícím způsobem charakterizuje součásti syntagmat z hlediska jejich slovnědruhové povahy, jejich vzájemného vztahu, postavení a těsnosti jejich sepětí. Jako hlavní doménu uplatňování syntagmatického slovosledu, bohatě diferencovanou slovními a morfologickými prostředky, chápe syntagma ATRIBUTIVNÍ (122). Podle druhu nadřazeného člena syntagmatu členění tato spojení na substantivní, kterých je nejvíce, např. *pekná myšlienka; otcova rada; stavba kostola; ...* zájmenná, např. *ja nešťastník; niečo veselé; ...* a číslovková, např. *tisíc knih; veľa obcí; ...* Celkem rozlišuje impozantní počet – 35 druhů atributivních syntagmat.

V následujících kapitolách se analyzují další druhy syntagmat, a to především z hlediska jevů nejvíce příznačných pro jednotlivé typy. Tak u PREDIKATIVNÍHO syntagmatu (132) konstatuje autor, že základní schéma pořadí dominujícího a dominovaného členu, tj. 1. podmět na začátku věty – 2. přísudek, není na rozdíl od atributivního syntagmatu vázáno jejich bezprostřední blízkostí: někdy jde až o rámcové postavení: podmět na začátku, přísudek až na samém konci věty. Tím je způsobena i menší univerzálnost shody mezi nimi. Obrácené pořadí členů syntagmatu, tj. přísudek – podmět, je ovlivněno i výběrem lexikálních prostředků, např. při vyjadřování přírodních, dějinných, společenských situací: *Prišla jar. Nastalo sucho. Byla vojna. Projevujú sa následky krízy*. Podřízená aktuálnímu členění větnému je inverze pořadí v uvozovacích větách stojících po přímé řeči, např. „*Vydrž,“ zahromžil Tavo*.

Bohatství případů OBJEKTIVNÍHO syntagmatu (136) vyplývá zprv z toho, že dominujícím členem kromě určitého tvaru slovesa bývají i tvary neurčité – infinitiv a participia (*čítat básne; hladiac bok zvieratá; olúpená o všetko*), že v dominovaném členu kromě substantiva nalzáme také infinitiv i vedlejší větu (*je odhodlaná trpieť; usilovať sa, aby sa dosiahla dohoda*); a hlavně pak z toho, že se velmi často vyskytuje sdružená vazba dvou dominovaných členů, z nichž každý se vyznačuje vlastním syntagmatickým vztahem k dominujícímu členu (*zbavit' obžalovaného viny; poverovať ženy funkciami*). Základní typ v tomto druhu syntagmatu – 1. sloveso, 2. objekt – bývá často ovlivněn větším počtem i jiných větných částí, takže zase dochází i k rámcovému postavení obou základních členů syntagmatu, např. *Prostý fakt, že... (2 vedlejší věty) neradno takto zneužívať* (138).

Ještě pestřejší obraz poskytuje slovosled v ADVERBIÁLNÍM syntagmatu (149). Autor zde postihuje nejrozmanitější případy konstrukcí s různými typy příslovečných určení stojících před dominujícím členem nebo po něm (*Podvečer často blúdíl som po návrší za tovarňou*). Množství dokladů zde uváděných přesvědčivě ukazuje variabilitu slovosledu, který je právě v tomto typu nejvíce vystaven zásahům aktuálního členění větného.

V kapitole o slovosledu v syntagmatu s POLOPREDIKATIVNÍ konstrukcí (162) se setkáváme jako s dominovanými členy zase s neurčitými slovesnými tvary (participií a infinitivem) ve funkci synsubjektového nebo synobjektového doplňku, např. *... zat' chodil urazený; ...naraz len v modrých výšavách zazriem krúžiť dravca*. Autor zde jednak sleduje možnosti postavení doplňkového infinitivu, jednak poukazuje na to, že pozice shodného participia za dominujícím členem spolehlivě diferencuje funkci participia jako doplňku od funkce atributivní, např. *Keď sa vracal, videl Mirabelu skrčenú za ...hruškou*.

V následující kapitole o NĚKOLIKAČLENNÝCH atributivních syntagmatech se shodným a neshodným atributem (178) ukazuje autor slovosledné zákonitosti v postupně rozvíjejí-

cím přívlastku shodném (*každý takýto prvý závažný chirurgický zákrok*) a neshodném (*príspevok humanitných organizácií postihnutým občanom zo zbierok vyčíslený v korunách*). Výklad je prehľadný a výstižný, vzniká jen otázka, zda nemohl být včleněn hned do hlavní kapitoly o atributivních syntagmatech na s. 122.

Výklad o slovosledu v syntagmatu s pozicí SLOŽENÉHO VĚTNÉHO ČLENU (178) na velkém a pestrém počtu dokladů dokazuje, že se invariantní pořadí složeného větného členu často modifikuje zásahem významového principu a požadavky aktuálního členění větného. Jde o různé typy spojení pomocného a plnovýznamového slovesa a jejich kombinace (*zачаť písať; хочieť spať; musieť zostať лежати; можна са наї сполahnути*), a spojení sponového slovesa s jménem podstatným nebo přídavným (*je to stále pre nás vábne a prospešné*).

Zčásti rozporně působí pojem NEZÁVISLOSTNÁ syntagma a navazující na ni výklad (80). Podobný rozpor pocítujeme už ze zjištění na s. 64, že syntaktickým vztahem v nejlivnější smyslu rozumíme závislost, závislostní vztah, že členy spojené v (závislostním) syntagmatu nejsou gramaticky ani sémanticky rovnocenné; ale hned v následujícím odstavci na téže straně se mluví o nezávislostním syntagmatu, založeném na vztahu koordinace. Lze tedy, nebo nelze o koordinativně spojených výrazech mluvit jako o syntagmatech? (188)

Naproti tomu přiléhavé a instruktivně zpracované je podle našeho názoru obsáhlé poučení o NESYNTAGMATICKÝCH útvech (81). Velkou oblast těchto jednotek, často se vyskytujících zvláště v hovorových textech, tvoří lexikálně neplnovýznamové, morfologicky neohebné a syntakticky neplnohodnotné prvky, neschopné vystupovat v roli větného členu; např. *No veď preto!* (replika vyjadřující uspokojení po jistě napjaté situaci). *A to teda je.* (zdůrazněné povření výpovědi). (Pro velký počet a různorodost autorem zachycených podobných i odlišných útvarů nelze další příklady uvádět).

Za specifický druh syntagmatu chápe Kačala také SOUVĚTÍ (196) a dokumentuje to značným počtem přiléhavých dokladů, odvolává se však přitom na to, že je tato tematika v současnosti už široce a solidně odborně zpracovaná (cituje mimo jiné především monografii J. Mistrika), a proto se tímto tématem nehodlá podrobněji zabývat. Poněkud zvláštní je, že v tomto oddílu nenalzáme zmínku o možnosti vlivu aktuálního členění větného.

V kapitole o vztahu slovosledu k JAZYKOVÉ KULTUŘE (209) uvažuje autor o tom, že slovosledné rozdíly mezi jazyky různého typu (fektivního/analytického), ale i mezi jazyky typologicky blízkými, jako jsou slovanské, potvrzují systémovou povahu slovosledu. Slovosledný systém jazyka poskytuje na jedné straně pisateli přesnost a jednoznačnost vyjadřování a čtenáři hladké porozumění odbornému textu, na druhé straně umožňuje vyvolávat variabilní stavbou věty a textu estetický, rétorický, zábavný nebo jiný účinek.

Recenzovaná publikace je zdařilou analýzou dokumentující závažnou funkci syntagmatického činitele ve slovosledu věty. Na bohatém souboru úspěšně vybraných různorodých dokladů z literárních pramenů ukazuje její autor přesvědčivě, že uvedený činitel má mnohem širší uplatnění, než se doposud soudí. Nemenšího uznání zasluhuje ovšem to, že ve svých úvahách věnuje autor v náležitě míře pozornost i ostatním slovosledným činitelům a že respektuje hierarchii všech těchto faktorů, uplatňujících se v současné slovenské větě.

Stanislav Žaža